

Női közösségek és népnyelvű írásbeliség Közép-Itáliában és Magyarországon 1500 körül

Két esettanulmány

FALVAY Dávid

Eötvös Loránd Tudományegyetem, tanszékvezető egyetemi docens

ORCID: 0000-0003-2711-4983

Female communities and vernacular literacy in Central Italy and Hungary around 1500: Two case-studies

Abstract | As a result of its cultural-religious homogenizing effect in general, and the stricter regulation of the clausura for the nuns, the observant reform caused the intensification of the passive and literary activity for the reformed female communities, and consequently the production of a rather uniform book production in the areas of the Observant reform. Recently, there have been some important scholarly contributions that analysed the so-called Hungarian cloister literature in a comparative manner with the contemporary, and better documented German case. The goal of this article is to present some aspects of a larger research project that aims to investigate in a similarly comparative way the literary activity of the Hungarian and Umbrian observant female communities around 1500.

The observant communities of Perugia and Foligno and those of contemporary Budapest were living in a similar socio-cultural context, and produced comparable textual corpora in the two vernacular languages around 1500. This specific moment offers a unique possibility for a comparative analysis of these two vernacular literatures that in the Middle Ages had otherwise developed in two radically different ways. The two case-studies of the analysis are the vernacular variants of the *Meditationes vitae Christi*, and an episode from the life of St Claire.

Keywords | vernacular literacy, female communities, *Meditationes vitae Christi*, literature of Central Italy, Hungarian literature around 1500

A 15–16. század fordulóján a közép-itáliai Umbriában két olyan, egymással szoros kapcsolatban álló női közösségről tudósítanak forrásaink, ahol széles körű írásbeli tevékenység zajlott: számos kódex maradt fenn, amelyet az itteni apácák másoltak, illetve az ő számukra fordítottak vagy állítottak össze, sőt több esetben arra is utalás esik a két közösség kolostori krónikájában, hogy maguk a nők játszottak szerkesztői, fordítói vagy akár szerzői szerepet.² Közismert tény, hogy ugyanerre az időszakra, a kb. 1480 és 1530 közötti fél évszázadra esik a magyar nyelvű írásbeliség első olyan korszaka, amelyből számottevő mennyiségű népnyelvű kézirat áll a rendelkezésünkre. E kódexek jelentős része Magyarországon is női scriptorokhoz, feltehetően túlnyomórészt két, mai Budapest területén található kolostor, a Nyulak (Margit)-szigeti domonkos és az óbudai klarissza közösséghez köthető. Jelen tanulmány célja, hogy e két irodalmi tevékenység és az ezek eredményeképpen fennmaradt kéziratok anyag komparatív vizsgálatára tegyen kísérletet, hasonlóképpen ahhoz, ahogy azt a közelmúltban a délnémet apácaközösségek írásbelisége kapcsán megtették magyar kutatók.³ Jelen tanulmányban a magyar anyagból is elsősorban a ferences kötődésű kódexanyagot vizsgáljuk részletesen.

Mindkét szóban forgó itáliai közösség, a perugiai Santa Maria Monteluca és a folignói Santa Lucia, a megreformált vagy más szóval obszerváns ferences családhoz tartozott, amely mozgalom ekkorra már Nyugat-Európa-szerte a kezdeti értékekhez való visszatérés, az eredeti életeszmény és az eredeti regula szigorú betartása (*observantia*) köré próbálta szervezni a vallásos közösség életét. Ez a 14. század végén több központból kiinduló mozgalom, amelyet rendi vagy obszerváns reformnak nevezünk, talán a késő középkori Nyugat utolsó kísérlete volt a vallási és kulturális egység megőrzésére, illetve helyreállítására vagy megújítására, mielőtt a reformáció és az ellenreformáció véglegessé nem tette

1 Köszönöm Korondi Ágnes, valamint Bartók Zsófia, Konrád Eszter, Szemere Ditta, Monica Benedetta Umiker, Lázcs Sándor, Kiss Farkas Gábor és Daniele Solvi tanácsait, amelyekkel a kutatás különböző fázisaiban segítségemre voltak. Az elmúlt években több előadásomban is volt módom a kutatás bizonyos részeit bemutatni, és egyes részeredményeimet publikáltam is, lásd alább a 19. jegyzetet.

2 Az umbriai apácaközösségek tevékenysége népszerű kutatási téma Itáliában, főképpen a 2000-es évek óta számos konferenciakiadvány és gyűjteményes kötet foglalkozik a témával, amelyekben nem csupán a rendi és helytörténeti érdeklődés mutatkozik meg, és nem csupán olasz kutatók kutatják a témát, de a nemzetközi kutatás homlokterébe is bekerült ez a kérdés. Az olasz kiadványokban többek között André Vauchez, Jacques Dalarun és Cécile Caby is részt vett: Jacques DALARUN, Alfonso MARINI e Mario SENSI, a cura di, *Uno sguardo oltre: Donne, letterate e sante nel movimento dell'Osservanza* (Assisi: Ed. Porziuncola, 2007); Pietro MESSA, Angela Emanuela SCANDELLA e Mario SENSI, a cura di, *Cultura e desiderio di Dio: L'Umanesimo e le Clarisse dell'Osservanza* (Assisi: Porziuncola, 2009); Jacques DALARUN, „Il monastero di Santa Lucia come foyer intellettuale”, in *Uno sguardo oltre...*, 79–111; Jacques DALARUN et Fabio ZINELLI, „Le manuscrit des soeurs de Santa Lucia de Foligno”, *Studi medievali* 46 (2005): 117–167. A témát a fontosabb angol nyelvű összefoglaló kötetek is tárgyalják, lásd az egyes jegyzeteket alább.

3 Lázcs Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei* (Budapest: Balassi, 2016); Kiss Farkas Gábor, „Reading Nuns at the Insula Leporum (Hungary): Traces of Bilingualism in a Late Medieval Dominican Nunnery Illustrations”, in *Pursuing a New Order: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe*, ed. Pavlova RYCHTEROVÁ, 169–192 (Turnhout: Brepols, 2019). DOI: [10.1484/M.TMT-EB.5.116113](https://doi.org/10.1484/M.TMT-EB.5.116113)

a megosztottságot. A reformmozgalom nem csupán a ferences rendet, hanem a többi nagy koldulórendet is érintette, azonban a ferences család esetében a 15. század közepére szervezeti szinten is elkülönül egymástól a reformált obszerváns és a konventuális ág.

Az elmúlt évtizedekben nemzetközi szinten kifejezetten divatos kutatási témává vált mind az obszerváns reform, mind pedig a női írásbeliség vizsgálata,⁴ és szerencsés módon megélnékültek az olyan olasz–magyar kutatási projektek is, amelyek az obszerváns ferencességhez kapcsolódnak.⁵ Azonban a női obszerváns közösségek összehasonlító vizsgálatára a népnyelvű írásbeliség szempontjából mindeddig nem került sor, annak ellenére sem, hogy a délnémet komparatív kutatás igen komoly eredményeket hozott, pedig szervezeti szempontból Itália legalább olyan organikusán kapcsolódik a magyar ferencességhez, mint a német terület.

Ez a vizsgálat az olasz–magyar irodalmi komparatiztika szempontjából is kiemelkedő fontosságú, hiszen a két említett szövegtörzset jelenti kronológiai szempontból az első és sokáig az utolsó olyan momentumot, amikor e két olyannyira eltérő fejlődésű anyanyelvű irodalom, mint az olasz és a magyar összehasonlító vizsgálata megalapozott módon lefolytatható. Közismert tény, hogy míg a fennmaradt magyar kódexirodalom alig félszáz, 15–16. századi kéziratot jelent, és a legkorábbi teljes egészében magyar nyelven írt kódex, a *Jókai-kódex* is a 15. századra datálható (bár 14. századi szöveget őriz), addig az olasz nyelvű irodalom már az 1220-as évektől íródik, és olyan nagy mennyiségű középkori kézirat anyag áll a rendelkezésünkre – beleértve az olasz középkor legnagyobb klasszikusának, Dante Alighierinek számtalan kéziratban megőrzött munkáját⁶ is –, hogy csak a három nagy firenzei könyvtár 1350 előtti olasz nyelvű

-
- 4 A rendi vagy obszerváns reformról újabban született szerteágazó újabb nemzetközi szakirodalomból lásd: Bert ROEST, *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*, The Medieval Franciscans 8 (Leiden: Brill, 2013) DOI: [10.1163/9789004244757](https://doi.org/10.1163/9789004244757); James D. MIXSON and Bert ROEST, eds., *A Companion to Observant Reform in the Late Middle Ages and Beyond*, Brill's Companions to the Christian Tradition 59 (Boston: Brill, 2015) DOI: [10.1163/9789004297524](https://doi.org/10.1163/9789004297524); Michele LODONE, „Riforme e osservanze tra XIV e XVI secolo”, *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge (MEFRM)* 130, no. 2 (2018): 267–278 DOI: [10.4000/mefrm.4190](https://doi.org/10.4000/mefrm.4190). Kifejezetten az apácairodalommal egy nagyszabású nemzetközi projekt foglalkozott, ám ez a kutatás nem korlátozódott a reform időszakára, és alapvetően nem komparatív jellegű. Virginia BLANTON, Veronica O'MARA and Patricia STOOPE, eds., *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Hull Dialogue* (Turnhout: Brepols, 2013); Virginia BLANTON, Veronica O'MARA and Patricia STOOPE, eds., *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Kansas City Dialogue* (Turnhout: Brepols, 2015) DOI: [10.1484/M.MWTC-EB.5.108474](https://doi.org/10.1484/M.MWTC-EB.5.108474); Virginia BLANTON, Veronica O'MARA and Patricia STOOPE, eds., *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Antwerp Dialogue* (Turnhout: Brepols, 2018) DOI: [10.1484/M.MWTC-EB.5.12663](https://doi.org/10.1484/M.MWTC-EB.5.12663). A magyar terület csupán egy fontos tanulmánnyal jelent meg a három kötetben: Viktória Hedvig DEÁK, „The Legacy of St Margit: A Case-study of a Dominican Monastery in Hungary”, in *Nuns' Literacies in Medieval Europe...*, 229–249.
- 5 Francesca BARTOLACCI e Roberto LAMBERTINI, a cura di, *Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto* (Roma: Viella, 2014). György GALAMB, a cura di, *Franciscan Observance between Italy and Central Europe: Proceedings of International Conference, 4–6 December 2014. L'Osservanza francescana fra Italia ed Europa Centrale Atti del Convegno internazionale, 4–6 dicembre 2014*, *Chronica: Annual of the Institute of History University of Szeged* 15 (2017).
- 6 MÁTYUS Norbert, „Dante-filológia, avagy Dante szövegeinek hagyománya és kiadásai”, in MÁTYUS Norbert, „Gondold tovább ezt a kis kóstolót”: *Olasz–magyar filológia*, 39–55 (Budapest: Balassi, 2017).

kéziratainak katalógusa többszáz tételre rúg, és az 1350 és 1500 közötti kéziratos anyagot sok esetben még csak nem is katalogizálták modern kiadványokban,⁷ mondván, hogy kezelhetetlenül nagy mennyiségű kódexről van szó.

Ez a két radikálisan eltérő fejlődési ív azonban éppen az 1500 körüli időszakban összemérhetővé válik, pontosan azért, mert az obszerváns reform a női közösségek számára a klauzúra szigorúbb értelmezésével mindenhol a passzív és aktív írásbeliség (közösségi olvasás és másolói tevékenység) előtérbe kerülését hozta magával. A reform az eltérő irodalmi hagyományok ellenére az olasz és a magyar irodalom esetében is egy zárt, leginkább az adott közösség belső használatára szánt szövegtörzset eredményezett. Az apácák számára, illetve az apácák tevékenysége révén új fordítások, új kompilációk vagy éppen új szövegek keletkeztek Itáliában és Magyarországon, ráadásul e szövegek egy viszonylag egységes kulturális tér eredményeképpen tartalmilag is meglepő hasonlóságot mutatnak egymással.

Az olasz anyag vizsgálata abból a szempontból is hasznos lehet a magyar irodalomtörténet számára, hogy, mint látni fogjuk, szélesebb körű másodlagos forrásanyag áll rendelkezésünkre, ezért az olasz anyag analógiaként szolgálhat néhány magyarországi jelenségre, hasonlóan ahhoz, ahogyan azt a dél-német anyag esetében Lázs Sándor és Kiss Farkas Gábor felvetették. A német komparatív vizsgálat esetében a legfontosabb példa mindkét kutató esetében a nürnbergi Szent Katalin domonkos kolostor könyvtára volt, ám ahogy Lázs fogalmazott: „indokoltnak tetszik, hogy a jól dokumentált német fejlődést vizsgáljuk, s ennek alapján következtessünk a magyarországi fejleményekre [...]”. Hasonló érveket használ Kiss Farkas Gábor is, aki szintén a nürnbergi domonkos kolostor könyvtárát használja egyik párhuzamul a Nyulak szigeti könyvtárolomány elemzéséhez.⁸

Perugia és Foligno városa körülbelül egynapi járóföldre található egymástól és Assisitől is, tehát a ferencesség szívében járunk e két közösség vizsgálatakor, és valóban azt láthatjuk, hogy a női kolostorok megreformálásakor igen korai és központi szerepet játszott e két közösség. A két kolostor történetéről a mi szempontunkból talán a legfontosabb forrás a kolostori krónika (vagy reformkrónika): a reform kezdetétől, tehát Folignónál 1424-től indul a *Ricordanzénak* nevezett népnyelvű szöveg, míg Perugia esetében 1448-tól kezdve jegyzi le a közösség életének legfőbb történéseit az itt *Memori-*

---

7 Sandro BERTELLI, *I manoscritti della letteratura italiana delle origini: Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze* (Firenze: SISMELE–Edizioni del Galluzzo, 2002); Sandro BERTELLI, *I manoscritti della letteratura italiana delle origini: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana* (Firenze: SISMELE–Edizioni del Galluzzo, 2011); Tommaso GRAMIGNI, *I manoscritti della letteratura italiana delle origini conservati nella Biblioteca Riccardiana di Firenze: Analisi paleografica e codicologica*, Tesi di Laurea Magistrale (Firenze: Università degli Studi di Firenze, 2003–2004).

8 „It is probable that the library in its original shape was comparable to other book collections of the Dominican nuns – not in its size, but at least in its character. Thus, the preponderance of vernacular books in the surviving corpus of the Insula Leporum might be more than a coincidence. For example, two-thirds of the books mentioned in the library catalogue of the famous convent of St Catherine in Nuremberg/Nürnberg are in German.” Kiss, „Reading Nuns...”, 177.

ale néven ismert szintén olasz nyelvű krónika.⁹ A két krónika rengeteg más információ mellett, főképpen az egyes apácák haláláról hírt adva, sokszor kitér arra is, hogy milyen kódexek másolása vagy éppen összeállítása fűződött az adott rendtag személyéhez, és olykor további, az egyes kéziratok azonosításához igen fontos adatokkal szolgál. Részben ez alapján, részben komoly kodikológiai, paleográfiai vizsgálatok eredményeképpen,¹⁰ részben pedig egy valamivel későbbi, 1600-ból fennmaradt teljes könyvlista segítségével pontos képet alkothatunk e két női közösség könyvkultúrájáról és az egyes kódexekről, hiszen ez a lista Monteluce esetében nem kevesebb, mint 175, míg a folignói Santa Lucia kolostornál 76 tételt sorol fel.¹¹

Főleg a perugiai Monteluce esetében nem csupán a könyvlistát rekonstruálták az olasz kutatók, de 32 konkrét, szinte kizárólag olasz nyelvű kódexet is, amelyek az apácák tevékenységéhez kapcsolódnak.¹² Ez az anyag pedig volumenét tekintve is összehasonlítható a magyar kódexirodalommal, amely nagyjából 35 kódexről tud a reform időszakából, igaz, abból csak 10 kötődik bizonyíthatóan a klarissza scriptoriumhoz, ám ez is volumenében alkalmas a komparatív vizsgálatra, főleg a korábbi és az azt követő időszakhoz képest. Az összevetés szempontjából az egyéb rendek tevékenysége is bevonható volna a vizsgálatba, ahogyan Lázs Sándor tette, amikor a délnémet domonkos közösség könyvállományát, írásbeliségét használta „nem tökéletes párhuzamként” az egész magyar kolostori irodalomhoz, amellet érvelve, hogy „[...] a szerzetesi reform rendek felett [...] állt.”¹³ Általánosságban legalább ennyire megalapozott komparatív anyagot jelenthet az umbriai ferences anyag is. Konkrét szövegszintű összehasonlítás-ként jelen tanulmányban azonban mind a magyar, mind az olasz anyagban a rendi re-

---

9 Ugo NICOLINI, a cura di, *Memoriale di Monteluce: cronaca del monastero delle clarisse di Perugia dal 1448 al 1838* (Santa Maria degli Angeli: Ed. Porziuncola, 1983); Angela Emanuela SCANDELLA, a cura di, *Ricordanze del monastero S. Lucia osc in Foligno* (Santa Maria degli Angeli: Ed. Porziuncola, 1987).

10 Patrizia BERTINI MALGARINI e Ugo VIGNUZZI, „Le capacità linguistiche delle clarisse dell’Osservanza: qualche anticipazione”, in *Cultura e desiderio...*, 35–44; Ignazio BALDELLI, „Codici e carte di Monteluce”, *Archivio Italiano per la storia della pietà* 1 (1951): 387–393; Ugolino NICOLINI, „I Minori Osservanti di Monteripido e lo »Scriptorium« delle Clarisse di Monteluce in Perugia nei secoli XV e XVI”, *Picenum Seraphicum* 8 (1971): 100–130; Monica Benedetta UMIKER e Chiara Emanuela GIUSTI, „Per i codici delle clarisse di Monteluce di Perugia: un manoscritto sconosciuto di sr. Battista Alfani. (sec. XV)”, *Bollettino della Deputazione di storia patria per l’Umbria* 108 (2011): fasc. II, 545–597. Továbbá, magyar szemszögből: Alma HUSZTHY, „Testo e contesto: un testimone peculiare dei Vangeli italiani nel Medioevo”, in *Esercizi di filologia*, a cura di Armando NUZZO e Ágnes LUDMANN, 13–85 (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2013); Dávid FALVAY, „Gli osservanti e la letteratura devozionale volgare. La tradizione della »Vita Christi«”, in *Franciscan Observance...*, 187–200; Ditta SZEMERE, „The Observant Reform of the Fifteenth Century in Italian and Hungarian Mendicant Nunneries”, *Central European Annual of Medieval Studies* 25 (2020): 177–193.

11 Camilla COMPARE, „I libri delle clarisse osservanti nella Provincia seraphica S. Francisci di fine ’500”, *Franciscana, Bollettino della Società internazionale di studi francescani* 4 (2002): 169–372; a S. Maria di Monteluce kolostor könyvlistája: 212–239.

12 Monica Benedetta UMIKER, „Elenco manoscritti del monastero Santa Maria di Monteluce in Perugia (Appendice 1.)”, in *Cultura e desiderio...* 103–107.

13 LÁZS, *Apácaműveltség...*, 142.

form idején íródott, ferences kötődésű kódexeket vizsgálunk, ahol lehetséges, kiegészítve a reform előtti példákkal is.¹⁴

E kódexanyag vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a témák, szerzők és műfajok szempontjából komoly egyezéseket mutatnak az olasz kéziratok a magyar kódexirodalommal. A Lázs által vizsgált műfajok gyakorlatilag mindegyike – például regulák, konstitúciók, bibliafordítások, legendák, prédikációk, traktátusok, passióel-mélkedések¹⁵ – megtalálható az olasz anyagban is, sőt sok szerző (pl. Szent Bernát, Szent Bonaventura, Nagy Szent Gergely) személye és, mint látni fogjuk, néhány konkrét mű is megegyezik a két népnyelvű kódexanyagban. Ráadásul több olyan szöveg-hagyomány kimutatható, ahol konkrét, szövegszintű párhuzamról beszélhetünk, vagyis ugyanaz, a latin eredetire visszavezethető, népnyelvű szöveg áll rendelkezésünkre olasz és magyar nyelven.

Noha e népnyelvű fordításoknak sem a szerzőik, sem a másolóik nem állnak közvetlen kapcsolatban egymással, mégis ugyanaz a kulturális keret határozza meg születésüket, ahogyan Lázs Sándor fogalmazott a német anyag kapcsán:

[...] magyar nyelvű kódexirodalom [...] ha mennyiségében nem is, de tartalmában azonos volt a XV. századi délnémet kolostori megújulás anyanyelvű irodalmával, hiszen a magyarországi apácakolostorok olvasmányai ugyanannak a reform- és szellemi áramlatnak a termékei voltak.¹⁶

Ez ugyanennyire igaz az itáliai kolostorokra is, és emiatt igen érdekes tanulságokkal járhat az olasz és a magyar anyag összevetése nem csupán vallástörténeti, de irodalom-, fordítás- és akár nyelvtörténeti szempontból is. Az alábbiakban arra teszek kísérletet két esettanulmány segítségével, hogy e lehetséges komparatív vizsgálatok néhány aspektusát felvillantam.

2. A Meditationes vitae Christi

Első esettanulmányom a *Meditationes vitae Christi* címmel ismert ferences szöveggel kapcsolatos, amely a késő középkor egyik legnépszerűbb műve volt, több száz latin és olasz kézírata ismert, és számos más népnyelvre is lefordították. A minden valószínűség szerint a 14. század legelején írt szöveget korábban Bonaventurának tulajdonították, a modern kiadások egy része Iohannes de Caulibus neve alatt jelent meg. Nemrég újabb javaslatok fogalmazódtak meg a szerzővel kapcsolatban, az egyik legvalószínűbb

14 Mint látni fogjuk, a három, reform idején íródott kódex közül a *Debreceni* és az *Lobkowicz-kódex* közvetlenül a ferences apácákhoz kötődik, míg az *Érdy-kódex* ugyan közismerten karthauzi, ám forrása az obszerváns ferences Temesvári Pelbárt, míg az elemzésbe párhuzamként bevont reform előtti ferences olasz és magyar példa, a *Fioretti* és a *Jókai-kódex* szintén közismert módon nagyon szoros párhuzamot mutat egymással. Lásd a jegyzeteket alább.

15 Uo., 139–143.

16 Uo., 66.

jelölt egy Jacopo da San Gimignano nevű toszkán spirituális ferences.¹⁷ A szerző személyén túl komoly viták vannak a tekintetben is, hogy a latin vagy az olasz szöveg (és azon belül is a különböző redakciók közül melyik) volt az eredeti,¹⁸ de jelen témánk szempontjából ez másodlagos. Nekünk itt azt érdemes leszögezni, hogy ennek a szöveghagyománynak több változata megtalálható az umbriai kódexekben, valamint egyes töredékei eljutottak a magyar kódexirodalomba is.¹⁹

Ami az umbriai olasz anyagot illeti, elsőként a ma a római Angelica Könyvtárban őrzött MS 2213 jelzetű 15–16. századi kézíratról kell szót ejtenünk, amelyről biztonságosan állíthatjuk, hogy a perugiai scriptoriumból került ki, és apácák másolták. Ugyanez mondható el a magyar anyagban a *Debreceni kódex*ről is, amely egyértelműen az óbudai klarissza műhely produktuma.²⁰ Amennyiben a két kódex általános jellegze-

-
- 17 Jacopo da San Gimignano nevét Tóth Péter vetette fel: Peter TÓTH and Dávid FALVAY, „New Light on the Date and Authorship of the »Meditationes vitae Christi«”, in *Devotional Culture in Late Medieval England and Europe: Diverse Imaginations on Christ’s Life*, eds. Stepha KELLY and Ryan PERRY, 17–105 (Turnhout: Brepols, 2014) DOI: [10.1484/M.MCS-EB.5.103036](https://doi.org/10.1484/M.MCS-EB.5.103036); Dávid FALVAY e Peter TÓTH, „L’autore e la trasmissione delle »Meditationes vitae Christi« in base a manoscritti volgari italiani”, *Archivum Franciscanum Historicum* 108 (2015): 403–430. Ezt az azonosítást a szakirodalom egy része mára elfogadta, és további adatokkal támasztotta alá: Donal COOPER, „Fra Jacopo in the Archives: San Gimignano as a Context for the *Meditations on the Life of Christ*”, in *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered: New Perspectives on Text and Image*, eds. Holly FLORA and Péter TÓTH, 17–42 (Turnhout: Brepols, 2021). A legújabb irodalomban Iohannes de Caulibus szerzősége mellett hoz újabb érveket: Antonio MONTEFUSCO, *Arctissima pauperta: Le Meditationes Vitae Christi e la letteratura francescana* (Spoleto: CISAM, 2021). Valamint egy teljesen eltérő harmadik hipotézis mellett érvel Sarah McNAMER, „The Author of the Italian *Meditations on the Life of Christ*”, in *New Directions in Manuscript Studies and Reading Practices: Essays in Honour of Derek Pearsall’s 80th Birthday*, eds. Kathryn KERBY-FULTON, John J. THOMPSON and Sarah BAECHLE, 119–137 (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2014); Sarah McNAMER, „The Origins of the *Meditationes Vitae Christi*”, *Speculum* 84 (2009): 905–955 DOI: [10.1017/S0038713400208142](https://doi.org/10.1017/S0038713400208142).
- 18 A vita összefoglalásához: Sarah McNAMER, „The Debate on the Origins of the *Meditationes vitae Christi*: Recent Arguments and Prospects for Future Research”, *Archivum Franciscanum Historicum* 111 (2018): 65–112. Vö. Dávid FALVAY, „Le *Meditazioni sulla vita di Cristo* nel contesto del minoritismo del primo Trecento: Un contributo al dibattito”, *Franciscana: Bollettino della Società internazionale di studi francescani* 22 (2020): 139–187; Peter TÓTH, „The Earliest Reference to the *Meditationes Vitae Christi*: New Evidence for its Date, Authorship, and Language”, in FLORA and TÓTH, *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered...*, 43–74.
- 19 Ezzel a párhuzammal már foglalkoztam korábbi tanulmányaimban: Dávid FALVAY, „Magyar szentek késő középkori, olasz nyelvű devocionális szövegekben: Fordítás, »volgarizzamento« és kulturális transzfer”, in *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban: Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*, szerk. GÁBOR Csilla et al., 261–272 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2013); Dávid FALVAY e Eszter KONRÁD, „Osservanza francescana e letteratura in volgare dall’Italia all’Ungheria: Ricerche e prospettive”, in BARTOLACCI e LAMBERTINI, *Osservanza...*, 161–186; Dávid FALVAY, „Gli ordini mendicanti e le relazioni letterari e culturali tra l’Italia e l’Europa Centrale nel ’400–’500: Un progetto di ricerca comparativa sulle comunità femminili”, in *Italia ed Europa centro-orientale tra Medioevo ed Età moderna: Economia, Società, Cultura*, a cura di Andrea FARA, 109–120 (Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2022), de az alábbiakban lényegesen kibővítve, továbbfejlesztve tárgyalom.
- 20 Bonaventura vagy a neki tulajdonított szövegek magyar recepciójáról lásd KATONA Lajos, „Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz: A *Debreceni Codex* két példája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 4. sz. (1901): 448–449. Újabbán: KORONDI Ágnes, „Bonaventura-fordítások a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (kegyességi és szövegmodellek)”, in *A fordítás kultúrája – szövegek és gya-*

tességeit összevetjük, számos hasonlóságot fedezhetünk fel tartalmilag a két kéziratban: azon túl, hogy mindkettő apácák számára készült, megállapíthatjuk azt is, hogy mindkettő vegyes, különféle műfajú devóciós iratokat egybekötve tartalmazó kódex. Az általunk vizsgált mű szempontjából azonban komoly eltérés, hogy míg az umbriai kódex a *Meditationes*nek egy egyedi jegyeket mutató, ám egyértelműen teljes redakcióját tartalmazza,²¹ addig a *Debreceni kódex* csupán néhány részletet fordít le a *Meditationes* szöveghagyományából. Mindezek ellenére, a hasonló kronológiai, szociokulturális és kodikológiai kontextust figyelembe véve tanulságosnak ígérkezik a két, megegyező tartalmú szövegrészlet összevetése.

Külön is szeretném felhívni a figyelmet arra az érdekességre, amely további összehasonlító elemzésekre ad módot, hogy mind az umbriai, mind a magyar anyagban van párhuzamos előfordulása ennek az epizódnak. A magyar kódexirodalomban ez a szövegrészlet nem csupán a *Debreceni kódex*ben található meg, hanem az *Érdy-kódex*ben is olvasható egy kissé eltérő változata. Noha az utóbbi kódex nem a ferencesekhez, hanem a karthauziakhoz kötődik, mégis komoly ferences obszerváns vonatkozása van, hiszen e szövegrészlet közvetlen forrása (hasonlóan az itt található szövegek jelentős részéhez) a neves magyar ferences, Temesvári Pelbárt (†1504) egy latin nyelvű írása. Umbriában pedig ismerünk egy olyan művet, amelynek szerzője a mindkét apácakolostorban is gyóntatóként működő szintén obszerváns ferences, Gabriele da Perugia (†1513 k.), aki a *Libro di vita* címmel ismert hosszú népnyelvű traktátusába számos szöveghagyományt beépít a *Meditationes*ből is. Ráadásul a *Libro di vita* fennmaradt két kézírata a két scriptoriumból került ki.²²

Elsőként vizsgáljuk meg a két hagyományban a forrás megjelölését:

---

korlatok, szerk. GÁBOR Csilla és KORONDI Ágnes, 111–182 (Kolozsvár: Verbum – Láthatatlan Kollégium, 2010); KORONDI Ágnes, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban: Misztika-recepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben*, 145–169 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2016). Továbbá: BERHIDAI Piusz, OFM, „Bonaventura-hagyomány Laskai Osvát prédikációiban”, in *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 5, 31–39 (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2013).

- 21 Emiatt a „nem toszkán átdolgozások” (rifacimenti non toscani) kategóriába soroltam ezt a szöveget, amelyben több, különböző nyelvjárásban és egymástól eltérő módon dolgozzák át az eredeti szöveget, általában nem az eredeti latin, hanem az első toszkán fordítást alapul véve. DÁVID FALVAY, „The Italian Manuscripts of the *Meditationes Vitae Christi*”, in DÁVID FALVAY, *Vernacular Hagiography and Meditation Literature in Late Medieval Italy: Essays*, 100–123 (Budapest: Eötvös Kiadó, 2021) DOI: [10.21862/Stud.Ital.2022_1.FD.507.7](https://doi.org/10.21862/Stud.Ital.2022_1.FD.507.7).
- 22 Gabriele (Gabiello) Perugia személyéről és műveiről lásd GIULIANA PERINI, „Un libro di vita di Gabriele da Perugia composto tra il 1496/1503”, *Collectanea franciscana* 41 (1971): 60–86; DARIO BUSOLINI, „Gabriele da Perugia”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 100 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1998): 52–53; MONICA BENEDETTA UMIKER, „Un trattato sulla ‘Immacolata Concezione della beatissima Vergine Maria’ di Fra Gabriele da Perugia”, *Frate Francesco* 74 (2008): 479–491; FALVAY, „Gli Osservanti...”; DITTA SZEMERE, „La riscoperta del Libro di vita di Gabriele da Perugia”, in *Italia nostra: studi filologici italo-ungheresi*, a cura di ÁGNES LUDMANN, 185–196 (Budapest: Eötvös Collegium, 2016). DITTA SZEMERE, „Le origini delle laude nel Libro di vita di Gabriele da Perugia”, in *Ricerche italianistiche dei dottorandi ungheresi: Atti di convegno*, a cura di DITTA SZEMERE et al., 115–127 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2023).

MVC Latin ²³	MVC Toszkán B (Testo maggiore B) ²⁴	MVC Umbriai Perugia (MS Angelica 2213) ²⁵	Debreceni kódex ²⁶	Érdy-kódex ²⁷	Temesvári Pelbárt: Stellarium, Liber VII, Pars I. art. 3. ²⁸
Vnde scire debes quod dum esset trium annorum fuit a parentibus oblata in templo, et ibi stetit usque ad decimum quartum annum. Quid autem ibi fecerit, scire possumus ex reuelationibus suis, factis cuidam sue deuote. Et creditur , quod fuit sancta Elizabeth , cuius festum solemniter celebramus.	Essendo la Vergine Maria picciolina di tre anni, si fu offerta dal padre e dalla madre nel tempio e ivi stette infino a li .xiiij. anni. Ma quello ch'ella vi fece possiamo sapere per reuelatione k'ella dimostrò ad una sua deuota, e credesi che fusse santa Elisabetta , di cui noi facciamo grande festa.	Essendo la vergine Maria de tre anni si fu offerta dal padre e dalla madre en lo tempio, e li stette fine a li xiii anni. E quello ke fece se po sapere per a reuelazione ch'ella fece ad una sua deuota Santa Elisabeth del trerço ordine, filiola del re d'Ongaria.	Tvgiad azért : hog mikoron o vona három eztendő . az o zileietvl az tempomba vitetec . es ot az tempomba len tizen neg eztendeig Mit kedig ot mivel legon tvdhatio k hog mikepen o neminmv aítatos anac megíelőntötet es hitetetic mikepen zent Bonauentura atianc mongia ki: ez irast zerzete es irta hog let legon zent erzebetöt azzon kinec o ínepet nag thiztössegel zolgaliok.	Vala egy idoeben egy aytoyttatos zemeel' ky zentelen kery vala ew ymachagaban az zyz mariaat, hogy ewnek meg yelentenee, mynemew dolgo kon es mykeppen ymatta az wr istent ez vylagon eelteeben. Es mynemew yozagokert erdemlette ew nagy zent-seeghet. ²⁹	Erat namque quaedam devota persona quae devotione sedula orabat Virginem Mariam, ut sibi revelaret qualiter ipsa in sua vita Deum orabat et illi placere studebat atque gratiam summam coram eo acquirerat, quatenus imitando eam mereretur...

23 IOHANNES DE CAULIBUS, *Meditaciones vite Christi olim s. Bonaventurae attributae*, ed. M. Jordan STALLINGS, Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis 153 (Turnhout: Brepols, 1997), 15.

24 A Melléklet 1-ben mindkét 14. századi toszkán fordítást közlöm, itt csupán azt, amelyeknek az általunk vizsgált umbriai szöveghez közvetlen köze lehet. A két változat részleges és párhuzamos kiadása: Dávid FALVAY et al. a cura di, *Prove di edizione critica del Testo maggiore A e Testo maggiore B delle Meditationes vitae Christi in volgare* (Budapest: ELTE BTK Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2021), 19. A másik toszkán változat teljes kiadása: Diego DOTTO, Dávid FALVAY e Antonio MONTEFUSCO, a cura di, *Le Meditationes Vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, it. 115 Edizione, commentario e riproduzione del corredo iconografico* (Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2021) DOI: [10.30687/978-88-6969-509-4](https://doi.org/10.30687/978-88-6969-509-4).

25 Adamo ROSSI, a cura di, *Quattordici scritture italiane edite per cura dell'Ab. A. Rossi giusta un codice membranaceo da lui scoperto in Perugia I* (Perugia: Vagnini, 1859), 1.

26 Reményi ANDREA, kiad., *Debreceni kódex, 1519*, tan. MADAS Edit és REMÉNYI Andrea (Budapest: Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997), 265–266 (pp. 569–570). Magáról a kódexről a legfrissebb összefoglalás: MADAS Edit, „Debreceni kódex”, in „*Latiatuc feleym...*”. *Magyar nyelvmélekek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28.*, szerk. MADAS Edit (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009), n. 40, 297.

27 VOLF György, kiad., *Érdy Codex, Nyelvmélektár 4–5* (Budapest: MTA Nyelvtudományi Bizottsága, 1876), 377. A kódexről MADAS Edit, „Érdy-kódex”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, 14 köt. (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014), 2:387–388.; KERTÉSZ Balázs,

A két nyelvemlék-kódexünkbe is bekerült epizódnak van magyar vonatkozása, hiszen ebben a részletben éppen egy Árpád-házi Szent Erzsébethez kötődő szöveget idéz a *Meditationes* szerzője.³⁰ Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy a *Debreceni kódex* egyszerre idézi Bonaventurát mint auktoritást és rá hivatkozva Szent Erzsébetet is. Ez két tanulsággal is jár számunkra: egyrészt azt mutatja, hogy a magyar szöveg szerzője biztosra vette, hogy a *Meditationes* szerzője Szent Bonaventura (ami nem meglepő, hiszen, mint említettük, az újkorig az ő neve alatt terjesztették). Másrészt viszont a Szent Erzsébetre való kissé bizonytalan hivatkozást (creditor – hitetetic) szó szerint fordítja magyarra. A másik magyarországi szöveghagyományból hiányzik mindkét auktoritást, Pelbárt és az *Érdy-kódex* karthauzi szerzője nem említi sem Bonaventurát, sem Erzsébet nevét. Ennek oka Pelbárt forráshasználata lehetett, magyarán ő egy olyan szövegből merítette ezt – a számára exemplumként szolgáló – narrációt, amelyből szintén hiányoztak ezek az utalások. Magában a szövegben Pelbárt Johannes Herolt egy szövegét, valamint egy közelebbiről nem pontosított *Speculum Virginis* című szöveget idéz.³¹

Ha viszont az umbriai olasz nyelvű szöveghagyományozódást vesszük görcső alá, különös és némiképpen eltérő szövegfejlődést figyelhetünk meg:

„Magyar nyelvemlékek az Országos Széchényi Könyvtárban,” in „Latiatuc feylem ...”, 199–207. Lásd továbbá: BARTÓK Zsófia Ágnes, „A Karthauzi Névtelen művének műfaji környezete”, in *A könyv és olvasója: A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*, szerk. FÁBIÁN Laura et al., 45–57 (Budapest: MTA–ELTE HECE, 2018).

28 BARTÓK Zsófia, szerk., *Régi Magyar Exemplumadatbázis*, hozzáférés: 2023.01.09, <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbázis/0165a>.

29 Madas Edit modernizált átiratában: „Vala egy időben egy ájtatos személy, ki szünetlen kéri vala ő imádságában az Szűz Máriát, hogy őneki megjelené, minemű dolgokon és miképpen imádtá az Úristent ez világon éltében, és minemű jószágokért érdemlette ő az nagy szentséget.” MADAS Edit, szerk., *A Néma Barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből* (Budapest: Magvető, 1985), 237–238.

30 Éppen ez a hivatkozás – illetve ennek téves értelmezése – volt az alapja a *Meditationes* téves datálásának, amely 1990 és 2014 között széles körben terjedt a nemzetközi szakirodalomban.

31 „partim accipio ex libro, qui dicitur Speculum Virginis Mariae, partim vero ex Promptuario Discipuli, Exemplo XXII. in hoc opere combinatum. Miraculum.” Stellarium 7, pars 1, art. 3, c. 4. BARTÓK, *Régi Magyar Exemplumadatbázis*, hozzáférés: 2023.01.09, <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbázis/0165a>. Pelbárt forráshasználatának kérdése további kutatásokat igényel ebben az esetben is, és általában is – Holik Flóris sem azonosítja pontosabban a *Speculum Virginist*. HOLIK Flóris, *Index miraculorum Marianorum* (Budapest: [s. n.], 1920). Köszönöm Bartók Zsófia megjegyzését ez ügyben.

MVC Latin	MVC Perugia (MS Angelica 2213)	<i>Libro di Vita</i> (MS Foligno) ³²
<i>Vnde scire debes quod dum esset trium annorum fuit a parentibus oblata in templo, et ibi stetit usque ad decimum quartum annum. Quid autem ibi fecerit, scire possumus ex reuelationibus suis, factis cuidam sue deuote. Et creditur, quod fuit sancta Elizabeth, cuius festum solemniter celebramus.</i>	Essendo la Vergene Maria de tre anni, si fu offerta dal padre e da la matre en lo tempio, e li stette fine ali xiiii anni. E quello ke fece se po sapere per a reuelazione ch'ella fece ad una sua deuota Santa Elisabeth del terço ordine, filiola del re d'Ongaria.	La benedetta donqua figliola Vergene Maria essendo de tre anni fo portata dal padre e dalla madre nel tempio e ad Dio la offeriero e presentaro. Et li rimase e stecte colle altre vergene ad seruire ad Dio e imparare littere. Et cusì stecte essa per insino ad .xiiij. anni.

A perugiai kéziratban, amely, mint láttuk, a *Meditationes* teljes, umbriai nyelvjárásban írt változatát tartalmazza, a forráshoz hasonlóan megtalálható a Szent Erzsébetre való hivatkozás, azonban már nem az eredeti, kissé bizonytalan utalást (*creditur*) veszi át, hanem Erzsébetet a késő középkori Itáliában legegységelműbb attribútumaival, a magyar királylány mivoltával (*filiola del re d'Ongaria*) és a ferences harmadrendhez tartozásával (*del terço ordine*)³³ azonosítja és elkülöníti például a bibliai Erzsébettől.

A második umbriai szöveghagyomány, a *Libro di vita*, mint szövegrészt, csak forrásként használja a *Meditationes*-t, így az sem meglepő, hogy ez a szövegrészlet is mutat eltéréseket, hozzátoldásokat – például a többi szűz társaságának (*colle altre vergene*) említését ebben a mondatban, vagy az olvasástanulást (*imparare littere*). Ugyanakkor úgy tűnik, a két olasz szöveg nem független egymástól, erről tanúskodik a szülők külön említése (*dal parte e da la matre*) mindkét szövegváltozatban, vagy az életkort jelölő „*essendo de tre anni*” formula szinte azonos alkalmazása, vagy az „*offrire*” (felajánl) ige használata a latin „*fuit oblata*” megfelelőjeként. Ezek az azonosságok arra is utalhatnak, hogy a *Libro di vita* az Angelica-kézirat vagy a toszkán *volgarizzamento* szövegét használta szabadon értelmezett forrásként, és nem a *Meditationes* latin változatát, ennek eldöntése azonban még mindenképpen további kutatásokat és hosszabb szövegrészletek összevetését igényli. A legfeltűnőbb különbség azonban a másik olasz és a latin változathoz képest, hogy a Gabriele da Perugia elhagyja a forrásmegjelölést: nemcsak nevet nem említ, de még a magyarországi Temesvári Pelbárt – *Érdy-kódex* szöveghagyományban megfigyelhető anonim forrásmegjelölést sem alkalmazza.³⁴

32 Köszönöm Szemere Dittának, hogy kiadatlan átírását a rendelkezésemre bocsátotta.

33 Ezekről a motívumokról lásd például Dávid FALVAY, „Il mito del re ungherese nella letteratura religiosa del Quattrocento”, *Nuova Corvina* 20 (2008): 54–62; Dávid FALVAY, „St. Elizabeth of Hungary in Italian Vernacular Literature: Vitae, Miracles, Revelations and the *Meditations on the Life of Christ*”, in *Promoting the Saints: Cults and Their Context from Late Antiquity until the Early Modern Period: Essays in Honor of Gábor Klaniczay for His 60th Birthday.*, eds. Ottó GECSE et al., 137–150 (Budapest–New York: CEU Press 2011) DOI: [10.7829/j.ctv10tq50b](https://doi.org/10.7829/j.ctv10tq50b).

34 Szemere Ditta, aki az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában 2024-ben megvédendő PhD-dolgozatában dolgozza fel e művet, kimutatta azonban, hogy a forrásjelölések elhagyása a *Libro di vita* általános jellegzetessége, az előzetes eredményekhez lásd SZEMERE, „La riscoperta...”; SZEMERE, „Le origini delle laude...”.

Megfigyelhettük e rövid részlet összehasonlító elemzésénél, hogy a 14. század eleje – mikor az eredeti latin szöveg íródott – és a 16. század eleje – mikor az általunk elemzett népnyelvű fordítások készültek – között eltelt időszakban a szöveghagyomány ugyan jelentős, és az adott nyelven belül is eltérő változásokon ment keresztül, ám felismerhetően ugyanaz maradt a két népnyelvű irodalomban. A két nyelv között eltérések magyarázataképpen talán azt a szakirodalomban korábban már megfogalmazott megállapítást lehet megkockáztatni, hogy a magyar kolostori irodalomban kevésbé van jelen a szabad fordítás, értelmezés jelensége, mint az olaszban, ahol a 13. századtól kezdve markánsan kimutatható a népnyelvre történő szabad fordítás, átdolgozás jelensége, ami olyannyira eltér a mai értelemben vett fordítástól, hogy még külön terminust is alkottak rá, az olasz *volgarizzamento* fogalmát.³⁵

3. Szent Klára csodás gyógyulása

A második esettanulmány, amelyet röviden bemutatok, még szervezesebben kapcsolódik a klarissza közösségek identitásához, lévén, hogy a rendalapító, Assisi Szent Klára hagiográfiájához tartozó epizódról van szó. E történetben Klára betegsége miatt nem tud részt venni a karácsonyi szertartáson, és emiatti elkeseredésében isteni *consolatio* éri. A magyar irodalomban ez a szöveg az 1514-ben, a nagy valószínűséggel az óbudai klarissza kolostor scriptoriumában másolt *Lobkowicz-kódex*ben olvasható exemplumként. Nagyjából ugyanebben az időszakban születik meg Perugiában egy umbriai népnyelven írt Klára-legenda, amelynek ráadásul a szerzőjét is név szerint ismerjük a Monteluce-közösség egyik legjobban dokumentált vezetője, Battista Alfani (1523) személyében,³⁶ amely legenda szintén tartalmazza ezt a történetet. Érdeemes összevetni a két párhuzamos szövegrészt:

---

35 Gianfranco FOLENA, *Volgarizzare e tradurre* (Torino: Einaudi, 1994); Lino LEONARDI, „»A volerla bene volgarizzare...«: teorie della traduzione biblica in Italia”, *Studi Medievali* 37, no. 1 (1996): 171–201; Alison CORNISH, *Vernacular Translation in Dante’s Italy: Illiterate Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

36 Battista Alfani volt a *Memoriale* egyik fő szerzője, több alkalommal volt a kolostor elöljárója, és több népnyelvű kézirat is köthető a nevéhez.

Leggenda umbra (Battista Alfani), 23. 1. ³⁷	Lobkowicz-kódex, n. 8. ³⁸
<p>Una volta, nella sollemnità della nattività del Signiore, venendo la hora della natività del parvolino Jesu, quando el mondo iubila et fa festa insieme con-ll-angiolli sancti, andando tutte le-suore al mattutino, nella chiesa come erano usate, lasciorno con molta amaritudine la loro sanctissima madre così sola, agravata dalla infermità; et tanto stettono ad tornare che fu compiuto lo hofitio del mattutino e-delle messe, et che tutte furno comunicate.</p> <p>Et essendo le suore tutte partite, e-rimanendo sancta Chiara così sola nel suo letticiuolo alquanto schon-solata, incominciò dolcemente ad pensare et chontemplare la-nattività di Jesu parvolino; et-dolendosi molto di non potere in tal notte corporalmente ritrovarsi insieme coll-altre suore a-udire le-messe e al-mattutino e all-altre devotione e-laude della sollemnità, et chomunicarsi insieme colle suore, come era usata, sospirando disse: «O-Signore Dio mio, echo che io sono lasciata sola ad-te in questo loco; et però, dolcissimo mio Yesu, mi raccomando alla tua maestà.»</p> <p>Et detto questo, subitamente tutto quel mirabile, melodioso et choncordato chanto...³⁹</p>	<p>Mikoron a xpusnak aýtatos íegese azent kalara az-zon nagí korsaba esset volna azent dímyen eghazaba anníra hogí nem mehet vala a tqb tízteletes azionokal az eghazhoz a zolosmanak meg mondassara. de míkor eleue ýqt volna akarachon napía, melí napon áitatossal zoktat vala komoníkalmi ahwgok míkor mínd el mentek volna azent eghazhoz chak qmaga marada azent kalara mert fel sem kelhet vala,</p> <p>de mondhatatlan ígen kesereg vala ráita, hogí nem mehet vala illien nagí napon az eghazhoz. es nagí edes sírassal mondía vala:</p> <p>O en edes ístenem, íme eleue ýqt ate zíletesednek napía, de íaý ennekem mert nem díchírhettek teged, es az edes maríat mínt egiébkor, de meg tekente az wr íesus...</p>

Természetesen, hasonlóan az előző esettanulmányhoz, egyik szöveg sem tekinthető modern értelemben véve eredeti alkotásnak, mindkettő alapvetően kompiláció-fordítás. A különböző kiadások nagyjából azonosították a forrásaikat is, és nem feltételez-

37 A szöveghagyomány részletes összevetését lásd a Melléklet 2-ben.

38 REMÉNYI Andrea, kiad., *Lobkowicz-kódex 1514: A nyelvművek hasonmás és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel* (Budapest: Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999), 8. tétel, 181–183. Lásd továbbá KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, „Lobkowicz-kódex”, in „*Latiatuc feleym...*”, n. 36, 288–289.

39 Egy alkalommal az Úr születésének ünnepekor, amikor elérkezett a kis Jézus születésének órája, mikor a világ ujjong, és együtt ünnepel a szent angyalokkal, és mikor az összes soror a matutinumra ment szokásuk szerint a templomba, nagy keserűséggel otthagyták szentséges anyjukat, mivel súlyos betegség gyötörte; mivel úgyis azonnal vissza terveztek térni, amint véget ért a matutinum officiuma és a mise, és mind megáldoztak. Mikor mind elindultak, és Szent Klára így egyedül maradt kis ágyában, mivel eléggé vigasztalan volt, elkezdett édesen a Kis Jézus születése felől gondolkozni és szemlélődni, és mivel nagyon fájt neki, hogy nem tud azon a éjjelen testileg jelen lenni együtt a többi sororral, és misét, valamint matutinumot, más imádságokat és ünnepélyes dicsőítéseket hallgatni, és áldozni a sororokkal együtt, szokása szerint, ezért így szólt sóhajtva: „Ó Uram, Istenem, íme, itt hagytak egyedül veled ezen a helyen; ezért, édes Jézusom, a te felségedbe ajánlom magamat.” Amint e szavakat kiejtette, azonnal csodálatos, dallamos harmonikus és csodálatos ének...

hetjük azt sem, hogy a két szövegnek, illetve szerzőinek, másolóinak bármiféle közvetlen köze lenne egymáshoz. Mégis az a tény, hogy majdnem pontosan ugyanabban az időben, hasonló szociokulturális miliőben készül el a két párhuzamos népnyelvű fordítás, érdemessé teszi a két szöveget arra, hogy komparatív módon vizsgáljuk. Fontos azt is megemlíteni, hogy az olasz legenda forrásaként a feltehetően Celányi Tamás által írt Klára-legenda mellett kimutatható Klára kanonizációs perének anyaga is. Ez annál is kézenfekvőbb, mivel maga a szentté avatási per eredeti, természetesen latin nyelvű szövege nem maradt ránk, csupán annak 15. század végi népnyelvű fordítása, – valamint a kanonizációhoz kapcsolódó egyéb dokumentumok.⁴⁰ Ami szempontunkból még lényegesebb, hogy a kanonizációs per népnyelvű fordítása ugyanannak a perugiai klarissza közösségnek, sőt minden valószínűség szerint magának Battista Alfannak köszönhető, aki a népnyelvű legendát is összeállította.

Lássuk tehát a párhuzamos szövegrészleteket a forrásukkal⁴¹ együtt:

Lobkowicz-kódex n. 8.	Leggenda umbra (Battista Alfani), 23,1.	Processo III,99-101	LegCI Cap. 19
Mikoron a xpűsnak aytatos iegese azent kalara azzon nagí korsaba esset volna azent dímyen eghazaba annira hogí nem mehet vala a tőb tizteletes azionokal az egyhazhoz a zolosmanak meg mondassara. de mikor eleue öt volna akarachon napia, melí napon aítatossal zoktat vala komoníkalni ahwgok	Una volta, nella solennità della nattività del Signore, venendo la hora della <i>nattività</i> del parvolino <i>Jesu</i> , quando el mondo iubila <i>et fa festa insieme con-ll-angoli sancti</i> , andando tutte le-suore al mattutino, nella chiesa come erano usate, lasciorno con molta amaritudine la loro sanctissima madre così sola, agravata	Narrava anchora la predicta madonna Chiara, come nella nocte de la Nattività del Signore proximamente passata, non potendo epsa per-la grave infirmità levare del lecto per intrare nella capella,	In illa nativitatís hora, quando parvulo nato mundus cum angelis iubilat, omnes dominae ad matutinum in oratorium pergunt,

40 A szöveg kiadása: Giovanni BOCCALI, a cura di, *Vita et Leggenda della seraphica vergine sancta Chiara distinta in capitoli, composta in volgare da sr. Battista Alfani clarissa del monastero di S. Maria d Monteluca presso Perugia* (Assisi: Porziuncola, 2004). A szentté avatási per kiadása: Zeffirino LAZZERI, „Il processo di canonizzazione di S. Chiara d’Assisi”, *Archivum Franciscanum Historicum* 12 (1920): 403–507. A források legteljesebb és legújabb elemzése: Marco GUIDA, *Una leggenda in cerca d’autore: La Vita di santa Chiara d’Assisi* (Bruxelles: Société des Bollandistes, 2010).

41 A Lobkowicz-kódex kiadása az *Actus* és a *Speculum vitae*-t jelöli. Hivatkozva KATONA Lajos, „Újabb adalékok kódexeink forrásaihoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 16, 2. sz. (1906): 190–201, 201. Azonban a *Speculum vitae* szövege, egy-két apróbb kihagyással, de szó szerint az *Actus* követi, amit a Melléklet 2-ben közlünk, és ami a *Jókai-kódex* szövegváltozatának közvetlen forrásának látszik: *Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius*, München, Bayerische Staatsbibliothek V.ss.c. 232, 140b. Hozzáférés: 2023.01.09, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10208986?page=282>.

	dalla infermità; et tanto stettono ad tornare che fu compiuto lo hofitio del mattutino e-delle messe, et che tutte furno comunicate.		
mikor mind el mentek volna azent eghazhoz chak omaga marada azent kalara mert fel sem kelhet vala, de mondhatatlan igen kesereg vala raíta, hogi nem mehet vala illien nagí napon az eghazhoz.	Et essendo le suore tutte partite, e-ri-manendo sancta Chiara cosi sola nel suo letticiuolo alquanto schonsolata, incominciò dolcemente ad pensare et chontemplare la-natività di Jesu parvolino; et-dolendosi molto di non potere in tal notte corporalmente ritrovarsi insieme coll-altre suore a-udire le-messe e al-mattutino e all-altre devotione e-laude della sollemnità, et chomunicarsi insieme colle suore, come era usata,	le sore andaro tucte al matutino al modo usato, lassando lei sola.	et matrem infirmitatibus pressam, solam relinquunt. Cumque de parvulo Iesu cogitare coepisset, et multum doleret quod suis laudibus interesse non posset,

Ebből az összevetésből arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar és az umbriai szöveg – noha tartalmában természetesen nagyjából megegyezik – megfogalmazásában eltér a két forrásként vizsgált szövegtől és egymástól is. Ennek az első látásra hasonló jelenségnek (a forrástól való eltérésnek) azonban véleményem szerint alapvetően más oka van a két hagyományban: a magyar szövegek esetében – hasonlóan az előző esettanulmányban az *Érdy-kódex* esetében megfogalmazott feltételezéshez – itt is azzal kell számolnunk, hogy a fordítás eredeti forrása egy másik, az eddigi kutatás által ki nem mutatott latin nyelvű redakció, esetleg exemplumgyűjtemény lehetett. Ezzel szemben az umbriai Klára-legenda kapcsán bátran feltételezhetjük a szerző egyéni kompilációját, hozzátoldásait, értelmezéseit, mivel Battista Alfani szövege kapcsán erről nem csupán a szakirodalom, de elsődleges forrásunk, a perugiai klarissza kolostor krónikája is tudósít, ahogy a *Memoriale* is egyértelműen szinte szerzői, de legalábbis kompilatori tevékenységet tulajdonít neki, mondván „*édessanyánk, Szent Klára legendáját több könyvből szedte és állította össze, és osztotta fejezetekre*”.⁴²

42 „La leggenda della nostra matre sancta Chiara la retrasse de più libri aseptolla e compusela distinta in capitoli [...]”. NICOLINI, *Memoriale...*, 107–108.

Ráadásul ez az epizód arra is lehetőséget nyújt, hogy az olasz (umbriai) és magyar népnyelvű fordításokat ne csak szinkron, hanem diakrón vizsgálatnak is alá vessük, hiszen ennek az epizódnak mindkét nyelven létezik korábbi – és szintén nagyjából egykorú, a 14. század végére datálható, tehát a reformot megelőző – változata is: a magyar irodalomban a *Jókai-kódex*ben, míg az olaszban a híres *Fioretti*ben is olvasható ez a csoda. A korábbi kutatás kimutatta mindkét 14. századi fordítás közvetlen forrását, és azt az *Actus beati Francisci et sociorum eius* című szövegben találta meg, így az összehasonlításba a forrásszöveget is be tudjuk vonni:

Jókai-kódex, 73:10–25⁴³	Fioretti, cap. XXXV.⁴⁴	Actus cap. 42.
Clara allattyaban es vr iesus cristunak neuben ayojtatos men. Mýkoron nehezen betegle- nek. Zent Demyen egyházanal. Egyebekuel nem mechettuala yltený zolgalatonak adasara.	Essendo una volta santa Chiara gravemente inferma, sicché ella non potea punto andare a dire l'ufficio in chiesa con l'altre monache,	Quum devotissima Christi sponsa Clara re et nomine, graviter infirmata corpore. apud Sanctum Damianum moram contrahebat, ad solvendas horas canonicas cum aliis ire ad ecclesias non poterat.
De ywtuan Aldot vr iesus cristus zewletetý napyanak ydnepe- re kynek zewletetý napyara az apacza lyanok zoktauala mýsere mený es vratt uenny,	vegnendo la solennità della natività di Cristo, tutte l'altre andarono al mattutino;	Adveniente vero sollemnitate Domini nostri Jesu Christi benedicti, ad cuius matutinum sorores accedere et in missa nativitatibus communicare devote,
Egy euel bodog clara, mend az ydnere menuen ewnewnmaga az betegségben megnehezeden meg marada. Es vala nagy zomorosagban. Azert hogy nem lehettuala tarsy kewzt ýly ayojtatos ydnepebe.	ed ella si rimase nel letto, mal contenta ch'ella insieme con l'altre non potea andare ad avere quella consolazione ispirituale.	<i>beata Clara omnibus ad sollemnitatem euntibus, sola remansit in loco, infirmitate gravata, cum non parva desolatione, eo quod non poterat interesse ad tam devota sollemnia.</i>
De vr iesus cristus akara meg vÿgaztálný...	Ma Gesù Cristo suo sposo, non volendola lasciare così sconsolata...	<i>Sed dominus noster...</i>

43 *Jókai-kódex: XIV-XV. század: A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője*, P. BALÁZS János, kiad. (Budapest: Akadémiai, 1981), 73:10–25, 166. Lásd továbbá SZÖRÉNYI László, „A Jókai-kódex kérdése a Szent Ferenc legendára vonatkozó újabb források fényében”, in *Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, 273–281 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1996); KERTÉSZ Balázs, „Jókai-kódex”, in *„Latiatus feleym...”*, n. 26, 254–255.

44 Egyszer, mikor Szent Klára súlyosan beteg volt, annyira, hogy nem tudott elmenni, hogy officiumot mondjon a templomban a többi apácával. Mikor elérkezett Krisztus születésének ünnepe, és a többiek mind elmentek a matutínusra; és ő pedig ott maradt az ágyban szomorúan, mivelhogy nem tudott a többiekkel elmenni, hogy lelki vigasztalást nyerjen. De mivel Jézus Krisztus, az ő jegyese nem akarta őt így vigasztalanul hagyni...

Ennél az összevetésnél is azt figyelhetjük meg, hogy míg az olasz szöveg szabadabban kezeli a latin forrást – ami nem meglepő, mivel a *Fioretti* a vallásos olasz *volgarizzamento*-irodalom egyik legismertebb példája,⁴⁵ így fontos jellegzetessége az egyéni átdolgozás –, addig a *Jókai-kódex* hűen követi a latin szöveget.

Amennyiben most a 14. századi és a 16. századi eleji két-két szöveghagyományt vetjük össze,⁴⁶ arra következtethetünk, hogy azok nem ugyanannak a szövegnek az újrafordításai, hanem két 14. századi (*Fioretti* – *Jókai-kódex*) és a két 16. század eleji (*Leggenda umbra* – *Lobkowicz-kódex*) olasz és magyar szöveg eltérő szöveghagyományt követ. A leglátványosabb eltérés az epizód második felében található: a 14. századi szöveghagyományból (*Actus* – *Fioretti* – *Jókai-kódex*) hiányzik az egyes E1 szövegrész, míg a 16. század eleji hagyomány mindegyik szövegтанújában (*Processo* – *LegCl* – *Leggenda umbra* – *Lobkowicz-kódex*) olvasható E1 elem a narráció e pontján, de eltérő tartalommal:

Lobkowicz-kódex	Leggenda umbra	LegCl	Processo
„O en edes ístenem, íme eleue ȳot ate ziletessednek napia, de iaȳ ennekem mert nem díchírhettek teged, es az edes mariat mint egiebkor”	„O-Signore Dio mio, echo che io sono lasciata sola ad-te in questo loco et però, dolcissimo mio Yesu, mi raccomando alla tua maestà.»”	Domine Deus, ecce sola relicta sum tibi in loco isto.	«O Signore Dio, eccho che so lassata sola ad-te in-questo loco.»

Itt azt láthatjuk, hogy a magyar szöveg kezeli szabadabban, értelmezőbb módon a forrásszöveget, míg az umbriai legenda szó szerint átveszi a *Processo* szövegét (igaz, utána hozzátesz egy eredeti félmondatot). Ez első ránézésre ellentétes folyamatra utal, mint amit a korábbi esetekben megfigyelhettünk, és amire a szakirodalom alapján következtetni lehetne – miszerint az olasz *volgarizzamento* kezeli szabadabban és önállóbban a forrásokat, míg a magyar kódexirodalom hűségesebben követi azokat. Ám ez az ellentmondás csupán látszólagos, hiszen az umbriai legenda esetében maga a forrás is része a saját szöveghagyománynak, amennyiben, mint fentebb már említettük, a kanonizációs per népnyelvű fordítását ugyanaz a személy, Battista Alfani végezte, aki a legendát is összeállította, itt tehát valójában „önidézetről” van szó. Érdekes volna megfigyelni, hogy az eredeti latint mennyire hűen fordította Alfani, de ezt a forrásszöveg hiánya miatt nem lehetséges egyértelműen megállapítani. Mindenesetre Marco Guida párhuzamos szöveghelyek elemzésével arra a következtetésre jut, hogy a *Processo* szövege minden valószínűség szerint az elveszett peranyag pontos fordítása.⁴⁷

45 Lásd például Daniele SOLVI, *Uomini celesti e angeli terrestri: Una lettura francescana dei Fioretti* (Milano: Biblioteca Franciscana, 2015).

46 Melléklet 2.

47 A kanonizációt elrendelő pápai levél (*Gloriosus Deus*), valamint néhány kisebb részlet a peranyagból fennmaradt latin eredetiben és Alfani fordításában is. Guida ezek összevetése alapján (pp. 112–116) jut arra a következtetésre, hogy „la traduzione dell’Alfani è perfetta, ad litteram, e rispetta l’integralità del

4. Konklúzió

A két esettanulmány vizsgálata során számos érdekes párhuzamra és értelemszerűen jó néhány eltérésre is felfigyelhettünk. Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a különbségek ellenére van értelme a komparatív vizsgálatnak, hiszen egyértelműen kiviláglanak a szövegpárhuzamok. Ahogy a bevezetőben már megfogalmaztam, a két középkori népnyelvű irodalom gyökeresen eltérő fejlődési pályájához képest megdöbbenő, hogy szövegszinten milyen mennyiségű és mennyire hasonló – vagy legalábbis párhuzamosan összehasonlítható – eredményekre vezet az összevetés,⁴⁸ aminek a legfőbb oka véleményem szerint az obszerváns reform által meghatározott egységes kulturális tér, amely paradox módon talán még erősebben fejtette ki hatását a női közösségek esetében.

Azonban azt is érdemes aláhúzni, hogy a két vizsgált szöveghagyomány összevetése eltérő eredményekre vezetett. Az első esetben, a *Meditationes* szöveghagyományánál elmondhatjuk, hogy nagyjából hasonló a „filológiai távolság” az eredetitől, így a két hagyomány szövegtanúit nem csupán kronológiailag, de filológiai értelemben is olvashatjuk párhuzamosan. A Klára-legenda esetében az umbriai hagyomány sok szempontból elsődleges forrásokat őriz, amelyek inkább a magyar szövegek forrásainak vizsgálatához járulhatnak hozzá, mint a szűkebb értelemben vett komparatív elemzéshez, bár az a tény, hogy ugyanabban az időben, hasonló kontextusban íródott a két szöveg, mindenképpen indokolja az összehasonlítást.

Szeretném ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az umbriai obszerváns klarissza közösségek írásbeliségének vizsgálata még számos további tanulsággal járhat, és a jelen tanulmányt csupán témafelvetésnek szántam. Egyrészt szövegszinten is még jó néhány olyan párhuzamos hagyomány van az umbriai anyagban és a magyar kódexirodalomban, amit hasonló módon fel lehetne dolgozni, például a bibliafordítások, a Ferenc-hagiográfia vagy a különböző *indulgentia*-szövegek. Továbbá e szövegek elemzése arra is kiváló alkalmat nyújthat, hogy kifejezetten nyelvészeti szempontból vizsgáljuk meg a két nyelv írásbeli használatát: felmerülhetnek itt többek között a fordítástechnikai kérdések, a függő beszéd – egyenes beszéd problémája, az igeneves szerkezetek vizsgálata, a latinizmusok, a dialektális rétegek és a liturgikusan rögzült kifejezések áthallása, azon túl is, amit én a fentiekben csupán felvillantottam.

Meg kell jegyeznünk, hogy az umbriai közösségek összehasonlíthatatlanul jobban dokumentáltak (gondolok itt elsősorban a kolostori krónikákra és a teljes könyvlistára), mint magyar kortársaik, és így segítségünkre lehetnek abban, hogy részleges analógi-

---

testo latino [...]” („Alfani fordítása tökéletes, *ad litteram*, és megőrzi a latin szöveg integritását [...]). GUIDA, *Una leggenda...*, 115.

48 Messze meghaladja e tanulmány kereteit és a szerző kompetenciát, de talán érdemes belegondolni abba, hogy alig fél évszázaddal később Balassi Bálint esetében az itáliai „párhuzam” már egyértelműen más síkon, olasz modellek és források direkt vagy indirekt átvételében, tehát nem ugyanazon szinten jelenik meg, mint az általunk vizsgált esetben. Balassi olasz párhuzamairól, forrásairól a teljesség igényével legutóbb: SZEGEDI Eszter, „Előszó”, in SZEGEDI Eszter, Balassi Szép magyar komédiája és olasz forrása, *Castelletti Amarilli című pásztorjátéka* (Budapest: ELTE Eötvös József Kiadó, 2018), 5–7.

aként használjuk őket a magyarországi közösségek egyes jellegzetességeinek megértéséhez, hasonlóképpen, ahogyan Lázs Sándor használta a nürnbergi domonkos apácákra vonatkozó forrásokat, noha ő is elismerte, hogy „a párhuzam nem tökéletes”.⁴⁹ Sok más szempont mellett felmerülhet e téren a kolostorok szerepe a városi térben, az apácák társadalmi helyzete, családi háttere, műveltsége, általában az írásbeliség kérdése. Sőt az olasz anyag bepillantást enged sok esetben az egyes kódexek konkrét másolási folyamatába, a feladatok felosztásába, néhány esetben pedig direkt információkkal szolgál a kódexek magán- és közösségi használatáról és még számos olyan aspektusról, amelyeket az olasz közösségek kapcsán a szakirodalom részben már feldolgozott, ám párhuzamként hozzáegíthetnek minket olyan kérdések megválaszolásához, amelyeket a szegényesebb magyar forrásanyag nem mindig tesz lehetővé.⁵⁰ Így az egyik apáca műveltségéről és tevékenységéről ezt olvashatjuk „tiszteletre méltó és művelt asszony, aki több könyvet fordított népnyelvre, és írt le saját kezével”, egy másik apáca esetében pedig a latin nyelvtudás mellett még a görögöt is megemlíti.⁵¹ Jó néhány más esetben a konkrét műveket is felsorolják, amelyeket egy-egy apáca másolt, például egy bizonyos Felicità di Bertoldo Vanoli da Perugia neve mellett azt olvassuk, hogy ő

[...] írta le saját kezével Cassianus *Collationes*-ét, Szent Gergely *Homíliáit* és *Dialógusát*, Bernát traktátusát a Miséről, valamint Folignói Angéla és Messinai Eustochia (Eustochia Calafato) életét, és több más rövidebb művet.⁵²

Vagy éppen a folignói *Ricordanzében* azt olvashatjuk Caterina Guarnieriről, aki a város jegyzőjének lánya, hogy ő írta le a Szent Mechtild *Liber Spiritualis Gratiae* és a kortárs Francesco Suriano *Trattato di Terra Santa e dell'Oriente* című műveit.⁵³ Néhány konkrét, beazonosítható kódex esetében a krónika szövege egyértelműen kitér a másoláson túl a közösségi használatra is, például:

49 Lázs, *Apácaműveltség...*, 142.

50 Az umbriai párhuzam például annak a sokak számára talán meglepő jelenségnek a megértéséhez is hozzájárulhat, hogy miképpen mutathatóak ki női kezek – többek között Ráskay Lea kézírása – a Nyulak szigeti apácák okleveleinek népnyelvű regesztái között. Lásd erről a kérdésről HAADER Lea és ZÁGORHDI CZIGÁNY Balázs „Középkori magyar nyelvű feljegyzések szigeti okleveleken” című előadását a 2022. novemberi 17–19-én megrendezett, *Árpád-házi Szent Margit és kora: 750 éves örökség* című konferencián.

51 Eufemia di Battista da Città di Castello (1465: „donna venerabile e dotta in scientia, la quale più libri haveva vulgariçati et scripti de sua mano [...]”). NICOLINI, *Memoriale...*, 28.

52 „Scripse de sua mano lo libro delle Collatione de Iohanni Cassiano, le Omelie de sancto Gregorio e lo suo Dialogho, lo tractato de sancto Bernardo sopra Missus est, la Vita della beata Angela da Fuligno, la Vita della beata Eustochia de Messina et più altre operette.” NICOLINI, *Memoriale...*, 100.

53 „Epsa matre scripse el libro de sancta Melchiade e quello de Ierusalem [...]” Ricordanze. A megfogalmazás itt inkább másolói tevékenységre utal, de nincs kizárva az apáca aktívabb részvétele sem a művekben, például a kortárs ferences Francesco Suriano művének egyes részei párbeszéd formában íródtak, ahol egy apáca kérdéseire válaszol az utazó ferences barát. Erről lásd Hegedűs Anna készülő doktori disszertációját az ELTÉ-n. Előzetes eredményekhez lásd HEGEDŰS Anna, „Ferences élet a Szentföldön Francesco Suriano *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente* című műve alapján.” *Acta Pintériana* 5 (2019): 127–142. DOI: [10.29285/actapinteriana.2019.5.127](https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2019.5.127).

Ez a nő nagyon tevékeny volt, olvasásban és írásban művelt, ő írt egy breviáriumot és két Regulát népnyelven, magyarán azt a mi Regulánkat [...] amit az étkezés alatti olvasásra használnak.⁵⁴

Zárásképpen fontosnak tartom azt is leszögezni, hogy az umbriai közösségek esetében kifejezetten a reformált klarissza kolostorok életéről alkothatunk nagyon részletes képet, míg a közelmúltban igen revelatív párhuzamként használt délnémet példa, ahogy fentebb már utaltunk rá, leginkább domonkos párhuzam elemzésén alapult. Lázs Sándor fogalmazott úgy a német domonkos párhuzam kapcsán, hogy „sajnos más klarissza és premontrei apácák élete és kolostori iskolázottsága német nyelvtérületen is kevésbé feldolgozott, így nincs arra mód, hogy olyan részletes összehasonlítást tehesünk a magyar fejleményekkel, mint a másik két rend esetében.”⁵⁵ Noha a fentebb már idézett megállapítást a rendi reform rendek fölötti jellegéről alapvetően elfogadom, mégis fontos megjegyezni, hogy a magyarországi kolostori irodalomban a két legfontosabb scriptorium közül a Nyulak szigeti domonkosról áll rendelkezésünkre több információ, s a korábbi komparatív anyag is, valamint a nemzetközi publikációkban való jelenlét is inkább erre a közösségre koncentrált,⁵⁶ és kevésbé a fennmaradt kódexek száma alapján legalább ennyire fontos óbudai klarissza kolostor műhelyére. Az umbriai ferences párhuzam valamilyen mértékben talán ennek jobb megértéséhez is hozzájárulhat.

---

54 Maria di Bartolomeo da Perugia (1508) „Questa fu donna molto sufficiente, docta de lectere et de scribere; scripse uno breviario et doi Regule vulgare, cioè la Regula nostra [...] la quale se usa leggere ad la mensa [...]”. NICOLINI, *Memoriale...*, 94.

55 LÁZS, *Apácaműveltség...*, 67.

56 KISS, „Reading Nuns...”; DEÁK, „The Legacy...”, A magyar nyelvű legújabb irodalomból, a teljesség igénye nélkül: HAADER Lea, „A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely”, *Magyar Nyelvőr* 128 (2004): 196–205. HAADER Lea, „A Nyulak szigeti kódexmásoló műhely két korszakáról”, in *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V. : Száz éve született Nyíri Antal*, szerk. BÜKY László, FORGÁCS Tamás és SINKOVICS Balázs, 51–60 (Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2008); LÁZS Sándor, „A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége”, in „*Latiatic feleym...*, 123–141.

MELLÉKLET 1. A *Meditationes Vitae Christi* szövegváltozatai

Az egyes forrásszövegek pontos hivatkozásait a tanulmányban adom meg.

MVC Latin	MVC Toszkán 1 (Testo maggiore A, II/3)	MVC Toszkán 2 (Testo maggiore B)	MVC Umbriai 1 Perugia (MS Angelica 2213)	MVC Umbriai 2 <i>Libro di Vita</i> (MS Foligno)	Debreceni kódex	Érdy-kódex	Temesvári Pelbárt: <i>Stellarium</i>
Vnde scire debes quod dum esset trium annorum fuit a parentibus oblata in templo, et ibi stetit usque ad decimum quartum annum. Quid autem ibi fecerit, scire possumus ex reuelationibus suis, factis cui- dam sue deuote. Et creditur , quod fuit sancta Elizabeth , cuius festum solemniter celebramus.	Unde déi sapere che essendo ella d'anni 3, fu dal padre e da la madre offerta al templo e quine stecte infine a li anni 14. Et quello ch'ella facesse stando in del templo, possiallo sapere per le re- uelatione suoie facte ad alcuna sua deuota, e quella crediamo e credesi che ffusse sancta Elycabeth , la cui festa sollen- nemente cele- briamo.	Essendo la Vergi- ne Maria piccio- lina di tre anni, si fu offerta dal padre e dalla madre nel tempio e iui stette infino a li .xiiij. a anni. Ma quello ch'ella vi fece possiamo sapere per reue- latione k'ella dimostrò ad una sua devo- ta, e credesi che fusse santa Elisabetta , di cui noi facciamo grande festa.	Essendo la verge- ne Maria de tre anni si fu offerta dal padre e da la matre en lo tempio, e li stette fine a li xiii anni. E quello ke fece se po sapere per a reuelazione ch'ella fece ad una sua deuota Santa Elisabeth del terço orde- ne, fiola del re d'Ongaria.	La benedetta donqua figliola Vergene Maria essendo de tre anni fo portata dal padre e dalla madre nel tempio e ad Dio la offe- riero e presenta- ro. Et li rimase e stecte colle altre vergene ad servire ad Dio e imparare littere. Et cusi stecte essa per insino ad .xiiij. anni.	Tvgiad azért hog mikoron o vona három esztendő . az o zileietvl az temp- lomba vitetec . es ot az tempomba len tizen neg esztendeig Mít kedig ot mivelt legon tvd- hatioi hog mike- pen o neminmv aitatos anac megielöntötet es hitetic mikepen zent Bona- uentura atianc mongia ki : ez irast zerzete es irta hog let legon zent erzebetöt azzon kinec o ínepet nag thiz- tóssegei zolga- liok.	Vala egy idoeben egy aytoytatos zemeel . ky zen- telen kery vala ew ymachagaban az zyz mariaat, hogy ewneky megg yelentenee, mynemew dolgokon es mykkepen ymattia az wr istent ez vylagon eelteeben. Es mynemew yozagokert erdemlette ew nagy zentseeghet.	Erat namque quaedam devota persona quae deuotione sedula orabat Virginem Mariam, ut sibi revelaret qualiter ipsa in sua vita Deum orabat et illi placere studebat atque gratiam summam coram eo acqui- rebat, quatenus imitando eam mereretur...

MELLÉKLET 2. Szent Klára csodás gyógyulása

Jókai-kódex	Fioretti	Actus	Speculum vitae b. Francisci	Lobkowitz- kódex	Leggenda umbra (Battista Alfani)	Processo	LegCl
Clara allattyan es vr iesus cristumak neuben ayöytatos men. Mýkron nehezen beteglenek . Zent Demyen egyházanal. Egyebekuel nem mechettuala y/tený zoigalatonak adasara.	Essendo una volta santa Chiara gravemente inferma, sicché ella non potea punto andare a dire l'ufficio in chiesa con l'altre monache,	Quum devotissima Christi sponsa Clara re et nomine, graviter infirmata corpore, apud Sanctum Damianum moram contrahebat, ad solvendas horas canonicas cum aliis ire ad ecclesiam non poterat.	Quum devotissima Christi sponsa Clara re et nomine Clara graviter infirmaret apud sanctum Damianum ad solvendas horas canonicas cum aliis ad ecclesiam ire non poterat.	Mikoron a xpusunak aytatos iegesse azent kalara azzon nagi korsaba esset volna azent dimyén eghazaba annira hogi nem mehet vala a tqb tizteletes azionokal az egyházhoz a zołosmanak meg mondassara.	Una volta, nella sollemnità della nattività del Signore, venendo la hora della nattività de'l parvolino <i>Jesu</i> , quando el mondo iubila <i>et</i> <i>fa festa insieme</i> <i>con l'angioli</i> sancti, andando tutte le-suore al mattutino, nella chiesa come erano usate, lasciorno con molta amaritudine la loro sanctissima madre così sola, agravata dalla infermità; et tanto stettono ad tornare che fu compiuto lo hoftio del	Narrava anchora la predicta madonna Chiara, come nella nocte de la Natività del Signore proximamente passata, non potendo epsa per-la grave infermità levare del lecto per intrare nella capella,	<i>In illa nativitatís hora, quando parvulo nato mundus cum angelis iubilat, omnes dominae ad matutinum in oratorium pergunt,</i>

Jókai-kódex	Fioretti	Actus	Speculum vitae b. Francisci	Lobkowitz- kódex	Leggenda umbra (Battista Alfani)	Processo	LegCl
De ywttuan Aldot vr jesus cristus zewletetý napyanak ydnepere kynek zewletetý napyara az apacza lyanok zoktauala mýsere mený es wratt uenny,	vegnendo la solenmità della natività di Cristo, tutte l'altre andarono al mattutino;	Adveniente vero sollemnitate Do- mini nostri Jesu Christi benedicti, ad cuius matu- tinum sorores accedere et in missa nativitatís communicare devote,	Adveniente vero sollemnitatis nativitatís domini nostri Jesu Christi benedicti ad cuius matutinas sorores solebant accedere, et in missa nativitatís communicare devote.	de mikor eleue ýýt volna akarachon napia, mell napon aítatossal zoktat vala komonikalni ahwgok mikor	Et essendo le suore tutte parti- tute al matutino al modo usato, lassando lei sola. sancta Chiara cosi sola nel suo letticiuolo alquanto schon- solata, incomin- ciò dolcemente ad pensare et chontemplare la-natività di Jesu parvolino;	le sore andaro tucte al matutino al modo usato, lassando lei sola.	et matrem infrmitatibus pressam, solam relinquunt.
Egý euel bodog clara, mend az ydnere menuen ewnewmaga az begesgeben megnehezeden meg marada. Es vala nagy zomo- rosagban. Azert hogý nem lehatt- uala tarsy kewzt ýly ayóytatos ydnepbe.	ed ella si rimase nel letto, mal contenta ch'ella insieme con l'altre non potea andare ad avere quella consolazi- one ispirituale.	beata Clara om- nibus ad sollem- nitatem euntibus, in loco, infrir- mitate gravata, cum non parva desolatione, eo quod non poterat interesse ad tam devota sollemnia.	Beata Clara om- nibus as solenni- tatem euntibus sola remansit in lecto in infrir- mitate gravata cum non parva desolatione eo quod non poterat interesse ad tam devota sollemnia	mínd el mentek volna azent eghazhoz chak omaga marada azent kalara mert fel sem kelhet vala, de mondhatlan igen kesereg vala raita, hogý nem mehet vala fillien magi napon az eghazhoz.	et-dolendosi molto di non potere in tal notte corporalmente ritrovarsi insieme coll'altre suore a-udire le-messe e al-mattutino e all'altre devotio- ne e-laude della sollemnità, et chomunicarsi in- sieme colle suore, come era usata,	Cumque de parvulo Iesu cog- itare coepisset, et multum doleret quod suis laudi- bus interesse non posset,	

Jókaikódex	Fioretti	Actus	Speculum vitae b. Francisci	Lobkowitz- kódex	Leggenda umbra (Battista Alfani)	Processo	LegCl
De vr iesus cristus akara meg vügaztalny...	Ma Gesù Cristo suo sposo, non volendola lasciare così sconsolata,	<i>Sed dominus noster...</i>		es nagí edes sirassal mondia vala: O en edes istenem, ime eleue ýot ate zifetednek napia, de íay ennekem mert nem díchírheth- lek teged, es az edes mariat mínt egtebkor, de meg tekenite az vr iesus...	sospirando disse: «O Signore Dio mio, echo che io sono lasciata sola ad-te in questo loco; et però, dolcissimo mio Yesu, mi raccomando alla tua maestà.»	Allora epsa madonna sospirando disse: «O Signore Dio, echo che so lassata sola ad-te in-questo loco».	<i>suspirans ait: Domine Deus, eccc sola relicta sum tibi in loco isto.</i>
		<i>Sed dominus noster...</i>			Et detto questo, subitamente tutto quel mirabile, melodioso et choncordato chanto...	Allora <i>subitamente</i> incominciò ad udire...	<i>Et ecce repente mirabilis ille concentus...</i>